

Juryrapport

De Amerikaanse schrijver en Nabokov-bewonderaar John Updike heeft zijn ideale lezer eens omschreven als ‘een jongen in een provinciestedje die een boek van mij is tegengekomen in de bibliotheek’. Een andere John, John Cheever, nam genoegen met ‘intelligente, volwassen mannen en vrouwen waar ook ter wereld’. Gerard Reve ziet zijn liefste lezeres in de echtgenote van de beschermheer van de stichting die de Martinus Nijhoffprijs heeft ingesteld. Nu die prijs vanavond wordt uitgereikt aan de vertaler van *Ada*, heeft de jury zich afgevraagd welke lezer Nabokov als zijn ideale zou beschouwen, en het meest plausibele antwoord lijkt: hijzelf – of toch ten minste een drietalinge, in 1899 in St. Petersburg geboren Rus die heeft gestudeerd in Cambridge, is geëmigreerd naar de Verenigde Staten, geremigreerd naar het Zwitserse Montreux, een zekere faam geniet als lepidopteroloog oftewel vlinderkenner, een omvangrijk en complex literair oeuvre op zijn naam heeft staan, en niet alleen zeer erudiet, geestig en scherpzinnig is, maar ook zelfingenomen en stijfhoofdig.

De eigenschappen die hem er als mens niet genietbaarder op maakten, hebben Nabokov houvast gegeven als schrijver. Toen hij op 28 mei 1940 nagenoeg anoniem van boord stapte in New York, ontbrak het de Amerikaanse auteur die hij zich had voorgenomen te worden aan het meest onontbeerlijke gereedschap: de natuurlijke beheersing van het Engels als moedertaal. Nabokov vond een even eigenzinnige als karakteristieke oplossing voor het probleem. Hij wilde de berg van het Engels wel een eindje tegemoet gaan, maar uiteindelijk zou die berg toch echt naar Mohammed moeten komen. En zijn Engelstalige oeuvre van *Sebastian Knight* (uit 1941) tot *Ada* (uit 1969) kan worden opgevat als één lange demonstratie van wie er de baas was – of mettertijd is geworden. Het is in dit verband tekenend dat in Nabokovs Engelstalige debuut zowel de verteller als de hoofdpersoon Russen zijn die Engels hebben geleerd. De verteller – slechts aangeduid met de initiaal V. – verontschuldigt zich voor ‘de onbeholpen wijze’ waarop hij met de vreemde taal omspringt, en zegt over zijn halfbroer – de in het Engels schrijvende auteur Sebastian Knight – dat diens ‘Russisch beter was en hem natuurlijker afging dan zijn Engels’, want ‘taal is een levend, fysiek iets, wat je niet zo maar afschudt’.

Dat was voor Nabokovs doen van een ongewone openheid en ondubbelzinnigheid. Het kwam hem te staan op een zuur stukje van een bespreker die neerbuigend deed over ‘Mr. Nabokov’s English style’. Hij beschrijft, aldus de recensent van de *New York Times Book Review*,

een divan als ‘onderuitgezakt’, een bureau als ‘nors en ongenaakbaar’, een lamp heeft bij hem een ‘pols’, boekenplanken zijn ‘dichtbevolkt’, brieven ‘bezwijmen’ onder de ‘folterende vlam’ van een haardvuur. Dat klinkt misschien allemaal heel aardig in een andere taal. In gewoon Engels klinkt het surrealistisch en nogal raar (...).

Maar Nabokov vluchtte naar voren en stapelde juist de ene onderuitgezakte divan op de andere bezwijmende brief, een aanpak die culmineerde, niet in *Lolita* – een boek

dat om andere redenen als zijn meesterwerk bekend is geworden – maar in *Ada*.

In 1969 genoot Nabokov inmiddels zoveel aanzien, dat niemand het nog in zijn hoofd haalde om in het openbaar iets laatdunkends te zeggen over zijn Engels. Omstreden was het boek wel, zelfs onder de trouwe Nabokovianen. Menigeen – onder wie Nabokovs eerste biograaf Andrew Field – was de acrobatiek met parodieën binnen parodieën, onvolgbare verwijzingen en gekunstelde grilligheden te machtig geworden, maar Updike verleende Nabokov in een artikel in de *New Yorker* de eretitel ‘the best-equipped writer in the English-speaking world’, en Nabokov moet zich daardoor zeer gestreeld hebben gevoeld.

Ada is het verhaal van de liefde tussen Iwan (oftewel Van) Veen en Adelaida (ofte wel Ada) Veen, volgens de stamboom voor in het boek neef en nicht, in werkelijkheid broer en zus. Hun liefde bezit niet alleen ‘een door de wet verboden facet’, zoals het heet op de voorlaatste pagina van het boek, maar heeft mythische, magische vormen. Als bij voorbeeld Ada en Van gaan scrabbelen met Lucette, hun beider halfzusje, verenigen zelfs de zeven willekeurige letters die Lucette aan het begin van het spel opdraagt zich tot VANIADA (Russisch voor Van en Ada). Lucette legt uit die letters DIVAN op het bord. Enkele uren later (maar in het boek zo’n honderd pagina’s eerder) komen de letters tot leven in de eerste lijfelijke vereniging van Van en Ada zelf, uiteraard op een divan. En degene van wie de kinderen hun Scrabble-spel hebben gekregen is de oude huisvriend Baron Klim Avidov, waarin de snelle anagrammisten onder u Vladimir Nabokov herkennen. Dit om aan te geven hoe de taal – in dit geval zelfs de letters – is vervlochten met de handeling. Bij Nabokov eisen de woorden een voor proza ongewone aandacht op voor zichzelf, en dat geldt in zeer verhevigde mate voor *Ada*. Er staat in dat boek wel wat er staat, maar er staat ook liefst nog meer. Als in de tekst sprake is van ‘yellow-blue Vass freaks’, gaat het om meer dan geelblauwe japonnen van een merk dat kennelijk ‘Vass’ heet en dat de lezer van het boek één keer eerder is tegengekomen. Een Russische variant van ‘Ik hou van je’ is ‘Ja ljoebljoe vas’, en toen een Amerikaanse student van Nabokov dat niet bleek te kunnen uitspreken, wees de maestro op een geel met blauwe vaas en riep uit: ‘Zeg dan maar “yellow-blue vase”.’

De geërgerde uitroep vond, met een kleine variant, in *Ada* zijn weg in de japonnen. Het was een van de talloze dingen die de schrijver in zijn tekst had gelegd waarvan aanvankelijk niemand de dubbele bodem zag. Kennelijk kon Nabokov niet goed verkroppen dat het iedereen ontging met hoeveel ballen hij jongleerde, want aan de Britse pocketeditie van 1970 voegde hij zestien pagina’s noten toe, waarin hij voor een deel de parodie op een notenapparaat uit *Bleek vuur* nog eens dunnetjes overdeed, maar intussen wel degelijk een aantal keukengeheimen prijs gaf. Ondanks die noten kunnen we gerust stellen dat tot op de dag van vandaag niemand – ook de laureaat niet, al is hij ongetwijfeld de grootste *Ada*-specialist in ons midden – alles ontdekt heeft wat Nabokov in zijn magnum opus heeft gestopt. Vandaar dat we ons Nabokov aan het begin van dit rapport voorstelden als zijn eigen ideale lezer. Het betekent ook dat *Ada* voor een vertaler een waar mijnenveld is.

Dat hier steeds de nadruk wordt gelegd op Nabokovs woordkunst, wil overigens niet zeggen dat zijn schrijverschap daarmee volgens de jury begint en ophoudt. Maar voor René Kurpershoek, de vertaler die we vanavond eren, is dat aspect hét obstakel

geweest op de zware weg die hij heeft afgelegd.

Een van de externe deskundigen die de jury hebben bijgestaan gaf de volgende samenvatting van zijn visie op Kurpershoeks aanpak bij het afleggen van die weg. Na de verzuchting dat het hem onder aan de eerste pagina van het boek al duizelde, meldt de rapporteur: ‘Maar of wij hem [Nabokov] begrijpen of niet, hij mikt met zijn tekst voortdurend boven onze petten. Wij moeten niet met hem meedenken, dat is onmogelijk; wij moeten naar hem opzien. Kijk maar eens op p. 116, waar de Chateaubriand van de Chateaubriand-mug ter sprake komt, geen familie van de grote dichter en memoirist die toch weer niet de dichter was van de regels die dan volgen – “Mon enfant, ma soeur” – want dat was Baudelaire, wat “iedereen” weet en wat er dus niet bij gezegd hoeft te worden. Het is voor een vertaler onmogelijk om zo’n taal dicht bij de lezer te brengen, Het beste wat hij kan doen is analoge hoogstandjes van verbalisatie en associatie uitvoeren, zodat de lezer van zijn kunst ook weer verbluft staat.’

Dat laatste blijkt Kurpershoek zeer goed gelukt, getuige de lovende reacties van recensenten, die zich soms met persoonlijke ontboezemingen over de vertaling uitlieten. Eén bespreekster verklaarde – verrassend – dat door de vertaling haar de ogen waren geopend voor de ongenietbaarheid van het boek. Ze spreekt van *overkill* en vond de hoogstandjes van het duo Nabokov-Kurpershoek dus blijkbaar al te verbluffend. Een mannelijke collega kwam tot de tegengestelde conclusie: hij had in ’69 geen kans gezien door de barrière van het ontoegankelijke Engels te breken, was op grond van de vertaling uit 1970 tot de slotsom gekomen dat het boek kon worden bijgezet als een briljante mislukking, maar kreeg dank zij Kurpershoek waardering voor ‘Nabokovs taalspel’, voor de ‘cumulatie van zijn virtuositeit’. Een derde Nabokoviaan, Neerlands oppertaalmeester, vatte *Ada* op als ‘de in 1969 uitgelekte opgave van het *eindexamen Literair vertalen uit het Engels*’ en liet Kurpershoek slagen met een 9+.

De jury zag wat de besprekers bewonderden – en bewonderde van harte mee – al zag de jury daarnaast toch ook iets anders. Het is niet ons voornemen om de uitgelekte eindexamenopgave hier klassikaal te gaan behandelen, maar laten we één voorbeeld geven dat alvast iets toont van Kurpershoeks kwaliteiten en tevens aangeeft wat we bedoelen.

Van laat Lucette een gedichtje uit het hoofd leren, en hij spoort haar aan: ‘you must be careful about the “here-there” and the “this-that,” and every other detail.’ De eerste strofe laat dan zien waar hij op doelt:

Here, said the guide, was the field,
There, he said, was the wood.
This is where Peter kneeled,
That’s where the Princess stood.

In het Nederlands:

Het veld, zei de gids, was hier,
Daar was het bos, zei hij,
Hier knielde Peter neer
De prinses stond daar ter zij.

Fraai gedaan, zonder meer. Alleen spoort Van in het Nederlands Lucette nog steeds aan om goed te letten op het ‘deze-die’, woorden die in de vertaling van het versje niet voorkomen. Het moeilijker – de vertaling van de versregels – is opgelost met behoud van inhoud, ritme en een deel van het rijm, het eenvoudige – het aanpassen van de aansporing – is achterwege gebleven.

Hier moet overigens bij gezegd worden dat er ook een lijst op te stellen zou zijn van plaatsen waar de jury eenvoudig niet begrijpt wat Nabokov wil en evenmin snapt waar zijn vertaler op uit is, plus een lijst met vragen aan Kurpershoek die allemaal beleefd beginnen met het woord ‘waarom’. Het zou Nabokov veel plezier hebben gedaan te weten hoeveel levendige verwarring hij bijna zestien jaar na zijn dood in een zaal in Den Haag nog weet te stichten.

De jury heeft bij de keuze van haar laureaat het raffinement, de vindingrijkheid en virtuositeit die uit de vertaling spreken de doorslag laten geven. Wie zich ten volle wil overtuigen van Kurpershoek's uitzonderlijke prestatie, zette zich aan de Nederlandse *Ada*. We volstaan vanavond met een aantal voorbeelden, waarbij we er meteen bij zeggen dat de schijnbare terloopsheid die de vondsten op schrift hun charme geeft natuurlijk verloren gaat bij een nadrukkelijke presentatie als deze.

Ada en Van hebben elkaar nog maar net leren kennen als de twaalfjarige Ada van haar gouvernante buiten moet gaan spelen met haar veertienjarige neef. ‘Wat voor spelletjes verwacht ze, au fond, dat we zullen spelen?’ vraagt Van, want hier zijn geen gemiddelde pubers aan het woord. ‘Come let us start,’ antwoordt Ada, ‘the present series belongs to the shadow-and-shine group, two of which I’m going to show you.’

‘I see.’ (Zegt Van enigszins overdonderd.)

‘You will in a moment,’ rejoined the pretty prig.

Bij Kurpershoek:

‘Kom, we beginnen. De onderhavige reeks behoort tot de schaduw-en-lichtgroep, waaruit ik je er twee zal laten zien.’

‘Zo,’ zei Van.

‘Nee, nu meteen,’ kaatste het charmante pedantje terug.

Waarmee twee lastige problemen – de ‘pretty prig’ en het quasi verkeerd begrepen ‘I see’ – op een mooie, natuurlijke manier zijn opgelost.

In een andere passage doet het ‘charmante pedantje’ haar naam eer aan met een verhandeling over plantennamen die overgaat in honend commentaar op een Engelse vertaling van ‘Mémoire’ van Rimbaud. (We zeiden al: dit zijn geen doorsnee-pubers.) Eerst zegt Ada: ‘Die gele bloem is de gewone dotterbloem, *Caltha palustris*. Hier te lande wordt hij door boeren abusievelijk *cowslip* genoemd.’

De bloem komt onder zijn Franse naam (*souci d’eau*) voor in het gedicht van Rimbaud en was in een Engelse vertaling uit 1946 misverstaan als ‘care of the water’.

Als Ada over die vertaling en de vertaalfout begint en zegt dat ‘de onfortuinlijke Franse naam van onze plant, *souci d’eau*, [is] verengelst, of moeten we zeggen getransfigureerd...’ valt Van haar in de rede met: ‘Flowers into bloomers.’

Bloomers zijn bloeiërs en blunders, maar het woord duidt ook een bepaald soort damesondergoed aan, en zo wordt, om het voor de vertaler allemaal nog erger te maken, de term misverstaan door de moeder van Ada, die bij het gesprek aanwezig is. Kurpershoek weet de elementen schitterend op hun plaats te krijgen; hij grijpt terug op de cowslip en laat Van uitroepen: ‘Van een *slip of the cow* tot een bok.’ Het woord ‘slip’ biedt dan vervolgens het aanknopingspunt voor het misverstand met het ondergoed.

Aan de bovenstaande voorbeelden is te zien dat Kurpershoek alles op alles zet om betekenis en vorm recht te doen. Soms lukt dat niet, en dan moet hij een keus maken. Als het betekeniselement onmisbaar lijkt, laat hij het woordspel vallen en vertrouwt erop met compensatie elders het evenwicht te kunnen herstellen. Anders geeft hij het woordeffect voorrang. Een duidelijk voorbeeld is de afbeelding van een gentiaan die op een luchthaven op het herentoflet staat. De *gentian* duidt hier de *Gents* aan. Kurpershoek vond voor het Nederlands de ‘herik’. Iets verder gaat de vertaling van de volgende zin, van Van over het haar van Ada: ‘the dark aroma of her hair blending with crushed lily stalks, Turkish cigarettes and the lassitude that comes from lass’. Kurpershoek: ‘het donkere aroma van haar haar gemêleerd met gekneusde leliestengels, Turkse sigaretten en het loze van een meisjeloos.’ De betekenis wordt helemaal losgelaten, met prachtig resultaat overigens, in het volgende. Van ligt in het ziekenhuis en permitteert zich tegenover een verpleegster een ongewenste intimiteit. Ze waarschuwt hem dat ze zich zal beklagen ‘if he ever repeated what she dubbed more aptly than she thought “that soft dangle”’. Bungelingen vinden we bij Kurpershoek niet terug, wel ‘dat ze zich een volgend keer zou beklagen over wat ze, gevatter dan ze dacht, noemde “die minne daad”’. Hierbij aansluitend: de vondst ‘nimfmin’, voor ‘deified’, waarbij u niet moet letten op de woordbetekenis maar op het palindroomeffect, is door anderen al genoemd en geroemd, maar ze is te mooi om weg te laten uit het juryrapport.

Hopelijk geeft deze handvol voorbeelden een indruk van de ontmoedigende moeilijkheidsgraad van de taak waarvoor Kurpershoek zich gesteld heeft gezien en van het buitengewone vernuft waarmee hij zich hiervan heeft gekweten. Als vertalen de kunst van het haalbare is – en voor die stelling is zeker in het geval van Nabokov veel te zeggen – dan laat Kurpershoek zien tot welke schitterende hoogten je daarmee kunt komen.

Bij de presentatie van de eerste delen van het Nabokov-project waarbinnen *Ada* is verschenen, beëindigde Nabokovs zoon Dimitri in het Concertgebouw in Amsterdam zijn toespraak met de woorden: ‘Mijn vader zou het heel leuk gevonden hebben om te worden uitgegeven door een insect.’ Het insect heeft voor de vertaling van Nabokovs moeilijkste werk een imposante en vaak briljante overzetter gevonden. Op grond van deze vertaling van *Ada* heeft de jury besloten René Kurpershoek voor te dragen voor de Martinus Nijhoffprijs 1993.

De jury:

Drs M. Steenmeijer, voorzitter
hispanist

S. Commandeur

vertaler Engels

winnaar Martinus Nijhoff Prijs 1982 (samen met Rien Verhoef)

Dr W. Kassies

classicus

Dr A.B.M. Naaijkens

vertaler Duits

L. Visser

slaviste

F. van Woerden

vertaler Frans

winnaar Martinus Nijhoff Prijs 1988